

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy nemzedék színpadra lép

1.

A müncheni Új Látóhatár 1967. évi utolsó (november–decemberi) számában, ami pár hónapos késéssel jelent meg, közölte András Sándor (polgári nevén Sándor András) *Hazatérés* című díjnyertes novelláját, amiről Borbándi Gyula úgy vélte, „nemcsak a pályázat zsűrije, de a szerkesztőség és sok olvasó is elsőrangú alkotásnak tartott”.¹ Borbándi ebben a 2000-ben kiadott, *Nem élünk hiába* című könyvében elég részletesen ismerteti az András elbeszélése körüli vitát.

A vihart Kovács Imre vitacikke okozta, ami már címével – *Werther újabb keservei* – jelezte az idősebb író ellenvetéseit, amelyek lényegét Kovácsnak az a véleménye okozta, hogy „úgy érzem... András Sándorral messzebb mentetek el a sajtószabadság gyakorlásában, mint az ajánlatos lett volna”.² De miért ítélte el a hajdani parasztpárti politikus és már évtizedek óta amerikai állampolgár Kovács az ötvenhatos emigráns András novelláját? A novella hőséneke súlyos depresszióban elkövetett öngyilkossága miatt, mert szerinte nem ez jellemző az Amerikába emigrált fiatal magyarok viselkedésére, inkább az, hogy Vietnámban harcolnak a „kommunizmus” ellen. Más szóval a „tipikusság” és a félreismert amerikai szolidaritás nevében támadta nem annyira magát a *Hazatérést*, mint az öttagú bírálóbizottság döntését, illetve a lap álláspontját, amelyik természetesen közölte a díjnyertes pályázatot.

A vita ezután a *Disputa* rovatban zajlott, s akik hozzászóltak Kovács Imre cikkéhez, szinte kivétel nélkül a folyóirat fiatal munkatársai voltak. Borbándi szóvá is teszi ezt, szerinte az olvasók nem reagáltak „hasonló élel és szenvedéllyel” Kovács érveire.³ Ami őt, a szerkesztőt illeti, azzal védekezik, hogy a kéthavonként megjelenő folyóiratnak alapvető erénye „a sokszínűség és sokhangúság”, és lehetőség szerint mindennek helyet kell adni, ami irodalmilag színvonalas, mert „nincs nagyobb kincs, mint a szólás és alkotás szabadsága”.⁴ Ennél messzebbre mentek az ellentámadásban a fiatal, ötvenhatos nyugati magyar írók és költők, akik az Új Látóhatár 1968/4-es és 5-ös számában szinte egységesen léptek fel az idősebb és már konformista gondolkodású Kovács ellen. Azonnal reagált írására az angliai Siklós István, a kanadai Vitéz György és e sorok írója. Az én cikkem feltette a kérdést: miben különbözik a Kovács által követelt irodalompolitika a szovjet kommunista állásponttól, amit Andrej Zsdanov fogalmazott meg legpontosabban? Az irodalom nem szolgálhat sem ideológiát, sem pártot, s ha valami érvényes nemzedékemre, az éppen a sokszínűsége, az, hogy másképp írunk Európában, mint Amerikában, másképp Londonban, mint Párizsban, és bár magyarul, de sokkal szabadabban Nyugaton, mint az egypártrendszer Magyarországon.

Siklós István, akkoriban a BBC magyar osztályának munkatársa, hozzászólásában úgy vélte, Kovács Imre „nemzedékemre akar megsemmisítő csapást mérni, azokra a ma már korántsem fiatal költőkre és írókra, akik a forradalom leverése után menekültek Nyugatra”.⁵ Vitéz György a „félelem a szokatlantól” nevű pszichológiai jelenség alapján szedte darabokra Kovács vitacikkét. Egyetlen idősebb író, Flórián Tibor foglalt csak állást Kovács Imre mellett, illetve az ugyan-

csak Amerikában élő Makkai Ádám közölt egy hosszú szöveget arról, hogy ebben a vitában mindkét félnek „egyszerre igaza van”.⁶ Makkai cikke azért váltott ki közöttünk megrökönyödést, mert hosszan idéz benne két bizalmas magánlevélből, miközben belém is rúg mellékesen egyet a pályázaton dicséretet nyert, de szintén emigráns-öngyilkossággal végződő novellám miatt. Megpróbál különválasztani bennünket, „kedves barátait” (szerinte rossz, mert nem tipikus) novelláinktól, és a végén még Andrásnak egy szép ötvenhatos versét is az orra alá dörgöli saját véleménye alátámasztására.

A vita még a lap 1968. őszi számában is folytatódott, ebben a nálunk idősebb írás-szakértő Földes-Papp Károly foglalt mellettünk állást, feltéve a kérdést: hogyan lett a hatalommal szemben hajdan lázadó Kovács Imréről idős korára „a konformitás dekadensen opportunistá” megkövetelője?⁷ Hozzászolt még a vitához a zsűritag Kibédi Varga Áron, az amerikai Horváth Elemér és a franciaországi Márton László, mindegyik más-más szempontból bírálva Kovács Imrét,⁸ akit az utolsó hozzászóló Nagy Kázmér sem védett, csak azt állapította meg, hogy a vita „nemzedéki állóvizet kavart fel”, és nem tudni, mennyiben járul hozzá az emigrációban létező nemzedéki különbségek tisztázáshoz.⁹

Érdekes módon a hazai közvélemény egyáltalán nem reagált az András-novella által kiváltott vitára, igaz, hogy az 1968-as évben számos olyan esemény történt, ami elvonta róla a figyelmet: a párizsi diáklázadás, a Prágai Tavasz és annak a Breznyev-doktrína szellemében történt katonai elfojtása. Nemzedékünk színpadra lépését azonban csak a következő évben igazolta egy olyan antológia megjelenése, amelyik bizonyította: *extra Hungariam est vita!* – legalábbis a költők számára van élet.

2.

„Te vagy nemzedékünk krónikása” – írta nekem egyszer Horváth Elemér. Bár nem tartok igényt erre a címre, az '56-os költőnemzedék szerkesztője valóban én voltam. Juhász Vilmostal együtt szerkesztettem azt az *Új égtájak* című antológiát, amelyben ez a nemzedék felvonult, és Vas István szerint bizonyított: lehetséges jó verset írni a határokon kívül is, jelentős magyar közösség támogatása nélkül. De vegyük sorjában a történeteket.

Maga az antológia ötlete már 1964-ben megfogant a fejemben. Az 1956 óta idegenben élő és azóta ott felnőtt nemzedék sehol sem volt együtt képviselve, a Szabó Zoltán szerkesztette *Kilenc költőben* is olyan korábban emigrált költők voltak a legfontosabbak, mint Bikich Gábor és Csokits János.¹⁰ Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy ők másképpen írtak, mint mi, akik egy közös élmény (a forradalom) jegyében kerültünk Nyugatra. Az újabban tervezett antológiának címet is adtam: az *Új égtájak* egyszerre jelentette a földrajzi és az időbeli különbséget. Hogy miért éppen Juhász Vilmost választottam társszerkesztőnek, annak több oka volt, erről egyszer már beszámoltam egy régi tanulmányban, majd egy kiadványban,¹¹ most csak annyit tennék hozzá, hogy bár bíztam a saját ízlésemben, úgy gondoltam, nem árt egy idősebb író társ véleményét is kikérni a versek kiválasztásában.

1966 márciusában Juhász Vilmos Londonban járt, ekkor egyeztünk meg abban, hogy mindkettőnk nevében én küldjem ki az antológiában való részvételre felhívó leveleket. Ezekben tizenhárom költőtől tizenkét-tizenkét verset kértem, amiből aztán mi választjuk ki a legalkalmasabbakat, továbbá életrajzi jegyzete-

ket. A költők végleges névsora így hangzott: András Sándor, Bakucz József, Horváth Elemér, Kemenes-Géfin László, Keszei István. Lókkös Antal, Makkai Ádám, Nyéki Lajos, Papp Tibor, Siklós István, Sulyok Vince és jómagam. Volt, aki azt tanácsolta, hagyjam ki saját verseimet, de engem sohasem kísértett meg az ilyen esetekben feltűnő álszerénység. Az antológiába egyetlen nő sem került be, ezt utólag hibának tartom, mert akár Dedinszky Erikát, akár Forrai Esztert nyugodtan bevehettem volna az ismertebb költők közül. Thinsz Géza kimaradását akkor esztétikai okokkal indokoltam, Thinsz, úgy gondoltam, akkor még három kiadott verseskötete ellenére sem volt érett költő.

Amikor Juhász Vilmos (akinek neve nem szerepel az Új Magyar Irodalmi Lexikonban) hatvannyolc éves korában nyugdíjba vonult, ünneplése közben összeesett és hirtelen meghalt. Akkora már Csicsery-Rónay István elvállalta az antológia kiadását, előszót is kértem, először Cs. Szabó Lászlótól, s amikor ő nem vállalta, írói vetélytársától, Határ Győzőtől. Utóbbival baráti viszonyban voltam, nem kötöttem meg semmiben a kezét, amivel – a terjedelmet tekintve – kissé visszaélt, de minden egyes költőről igyekezett valami jót vagy legalábbis jellemzőt mondani. Az egész társaságot „rokonszenves szellemcsapatként” mutatta be, akik szerinte már majdnem „levetették legrosszabb hagyományainkat, a szónokiaságot, a mű-ünnepélyességet”.¹² Amikor 1967 karácsonyán elküldtem a bevezetővel már ellátott anyagot Csicsery-Rónaynak, az örvendezve válaszolt: „azt hiszem, ez az emigrációs könyvkiadás nagy szenzációja lesz”.¹³ De kiadójának, az Occidental Pressnek nem volt saját nyomdája, s hogy a könyv mielőbb kiadásra kerüljön, úgy döntött, a párizsi Magyar Műhelynél nyomtat. Ez nem volt a legjobb döntés, mert a műhelyesek egy más könyv kapcsán anyagi vitába keveredtek Csicsery-Rónayval, s ennek az én antológiám látta a kárát: a könyv úszott, nem lett kész 1968 karácsonyára, maradt 1969-re.

Még hozzá ennek az évnek valamelyik kora nyári hónapjára. Az Artis nyomda nem végzett elég jó munkát: bár a versek betűi szépek voltak, borítója is elfogadható, de a könyv olyan rosszul volt összeragasztva, hogy a legtöbb példány lapjai olvasás közben szétestek. Ám bíztam líránk erejében és abban, hogy ezt Magyarországon is jól fogják fogadni, ezért amikor legközelebb Budapestre látogattam, vittem az antológiából egyetlen példányt, amit azonnal átnyújtottam Vas Istvánnak. Vele akkor már (részben angol Radnóti-fordításaimnak és kutatásaimnak köszönhetően) eléggé összebarátkoztunk, így amikor Pista belelapozott a könyvbe, azt egyre nagyobb érdeklődéssel olvasgatva végül kijelentette: „Kérlek, én erről fogok írni! Hogy hová? Talán a Népszabadságba. Most van ott olyan kapcsolatom, hogy megtehetem.”

Ezt az ígéretet – mivel a kommunista párt napilapjáról volt szó – kicsit kételkedve fogadtam, de Pista nemcsak hogy szavatartó úriembernek bizonyult, de valami egészen különlegeset produkált. Egy ravaszul megírt szövegben úgy dicsérte meg a Népszabadság 1969. szeptember 21-i számában antológiánkat, hogy benne a versek „egészséges... magvas magyar nyelven” íródtak, keveselte benne (!) a politikai üzenetű verseket, kiemelve azt a két költőt, aki (az ötvenhatos forradalomhoz kapcsolódó versével) különösen ragaszkodik a magyar költői hagyományhoz, Makkai Ádámot és engem. Befejezésül leszögezte a tizennégy költőről: „Teljesítményük sajátos módon része a magyar költészetnek... Ideje volna... szemmel tartani ezt a valószínűtlen képződményt, amelyet meghatározni nehéz, letagadni fölösleges.”¹⁴

Ez az írás nagy izgalmat keltett az Óceán mindkét oldalán, a BBC magyar osztályán a munkatársak egymás kezéből tépték ki a cikket. Nem hittek a szemük-

nek: vajon teljesen megváltozott volna az emigrációval szembeni pártvonal? Én tudtam, hogy itt Vas István magánakciójáról van szó, amit aztán nekem beszélgetésben, Makkai Ádámnak pedig levélben meg is erősített. Ugyanakkor nem tudok róla, hogy a Népszabadság szerkesztőjét ezért külön felelősségre vonták volna – a pártvonal, nem sokkal a prágai szovjet beavatkozás után, amihez Kádár kellenül csatlakozott, még eléggé bizonytalan állapotban volt, úgy tetszik, erősen ingadozott. Nekem Cs. Szabó László gratulált az antológiához: „Nagyon örülök, hogy éppen ennek a kötetnek az ürügyén tudósította Vas István a hazai olvasók tömegét a kinti irodalomról.”¹⁵ Tűz Tamás pedig egy amerikai lapban azt írta, szeretné Vas kezét megszorítani ezért az írásért.¹⁶ A egyetlen nyomtatásban megjelenő cikk, ami rossz szájízt keltett, Határ Győző írása volt az Irodalmi Újságban, ahol felvetette azt a „lehetőséget”, hogy Vas talán „az illetékesektől kapott utasítást” ismertetésének megírására.¹⁷

Még néhány szót a Vas-cikk utáni kritikákról. Legjobb tudomásom szerint az antológiáról tíz magyar és két angol cikk született. Többségük emigráns lapokban, de kettő kisebbségi magyar folyóiratokban és még egy a kecskeméti Forrásban. Talán a legrészletesebb kritikát a filozófus Hanák Tibor írta az Új Látóhatárban, megjegyezve, hogy bár állja a versenyt a hasonló hazai gyűjteményekkel, a „menekülés kiolthatatlan traumája” jelen van a versekben, s többek között emiatt sem lehet összetéveszteni az *Új égtájakat* valamilyen hazai antológiával.¹⁸ Az emigráns kritikák többsége pozitív volt, egyetlen fanyalgó hangú rövid ismertetés kivételével, amit Ferdinandy György írt egy müncheni magyar lapban.¹⁹ A jugoszláviai magyar sajtóban Tomán László dicsérte meg az antológiát, amelynek ot-tani fogadtatását már előkészítette a Hídnak írt, versekkel megtűzdelt bemutató szövegem.²⁰ Végül is elégedettek lehettünk az antológiával, mert más emigráns kiadvány sem 1969 előtt, sem még utána sokáig nem kapott ekkora hazai nyilvánosságot.

JEGYZETEK

¹ BORBÁNDI Gyula, *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évizede*, Európa, Budapest, 2000, 286.

² *Uo.*, 290.

³ *Uo.*, 293.

⁴ Borbándi idézi saját cikkét: *Uo.*, 294.

⁵ Új Látóhatár, 1968/4; BORBÁNDI, *i. m.*, 296.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*, 297.

⁹ *Uo.*, 297–298.

¹⁰ *Kilenc költő*, szerk. SZABÓ Zoltán, Magyar Szépműves Céh, London, 1959.

¹¹ GÖMÖRI György, *Harmincéves az „Új égtájak”*, Kortárs, 1998/4, 52–59. GÖMÖRI, *Jöjj el, szabadság!*, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1999, 134–144.

¹² *Új égtájak, 1956 óta idegenben élő költők antológiája*, szerk. GÖMÖRI György, JUHÁSZ Vilmos, Occidental Press, Washington, 1969, 7.

¹³ Gömöri, *Jöjj el... i. m.*, 139.

¹⁴ VAS István, *Költők között*, Népszabadság, 1969. szeptember 21. Később Vas újraközölte recenzióját *Az „ismeretlen isten”* (Szépirodalmi, 1974) című kötetében.

¹⁵ Cs. Szabónak ezt a mondatát idézem a *Jöjj el, szabadság!* 141. oldalán.

¹⁶ Tűz Tamás, *Emigráns költők hazai mérlegen*, Nyugati Magyar Élet, 1969. december 5.

¹⁷ Irodalmi Újság (Párizs), 1969. október.

¹⁸ Új Látóhatár, 1969/6 (november–december), 565–570.

¹⁹ Nemzetőr, 1969. október.

²⁰ Híd, 1968/9.